

ZIYA GÖKALP'İN DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE FOLKLORA BAKIŞI

Ziya Gökalp's Thought System and His Approach to Folklore

Yrd. Doç. Dr. Songül ÇEK CANSIZ*

ÖZ

Ziya Gökalp'in folklorlara olan katkısı yalnızca folkloru tanımlamak ve içeriğine dair bilgi vermekle sınırlı değildir. Onun görüşleri ve yöntemleri bugün dahi halk bilimi çalışmalarında en çok başvurulanlar arasındadır. Söz gelimi halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesine yönelik görüşleri, folklorun kadrolarına yönelik ayrımı geçerliliğini korumaktadır. Kendinden sonraki folklor araştırmacılarına ve hatta Yeni Türk devletinin kurum ve kuruluşlarına temel olan fikirleriyle kendi dönemini aşmıştır. Onun fikirlerinin şekillenmesinde etkin olan Batılı sosyolog ve düşünürleri özümsemiş fakat onları olduğu gibi tekrar etmek yerine kendi fikirleriyle sistemleştirmiştir. Bu yazıda Gökalp'in fikirlerine zemin oluşturan kuram ve yaklaşımlar halk bilimi çalışmaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Evrimci yaklaşıma göre toplumlar canlı organizmalara benzer ve farklı toplulukların, fertlerin değişen ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde şekillenir, kompleksleşir. Bu kompleks yapı içinde dahi onu ayakta tutan, gerekli teçhizatı sağlayan bazı amillere ihtiyaç vardır. Ziya Gökalp'e göre toplumun ilerlemesinde, yeni değer ortaklıklarının yaratılmasında temel ihtiyaç halkın değerler bütünüdür. Mefkure veya ideal birliği olarak da adlandırılan bu temel zemin üzerinde ilerleme sağlanabilir. Gökalp, ulusal değerlere yönelmeyi, halkın yaşayışını ve karakterini özümsemeyi, yeni oluşumlarla bu özü birleştirip bir sentez oluşturmayı amaçlar. Oluşacak yeni medeniyette en fonksiyonel materyal halk biliminin özellikle sözlü edebiyat ürünleridir. Ziya Gökalp halk biliminin sözlü ürünlerine hem yeni bir "maşeri vicdan" oluşturmak hem de "beynelmilel bir medeniyet" yaratmakta önemli görevler yükler.

Anahtar Kelimeler

Ziya Gökalp, halk kültürü, evrimsel halk bilimi, ulusçuluk, mâşeri vicdan

ABSTRACT

The contribution of Ziya Gökalp to folklore, is not only limited to describe the folklore and provide some information about its content. Even today, his views and methods in folklore studies are most referenced. For example, his thoughts about compilation of folk literature works and distinction of folklore's branches are still valid today. He went beyond his own period with his ideas which are still fundamentals for the next generation folklorists and even new Turkish State's institutions and organizations. He internalized western sociologists and philosophers that were effective in shaping his thoughts, however, he incorporated them with his own thought system and ideas instead of using them same as they are. In this essay, theories and approaches which are forming the ground to Gökalp's thoughts are evaluated in the frame of folklore studies. According to evolutionary theory, communities are similar to living organisms and they take shape and complex in a way that response to the different communities and changing needs of members. Even in this complex structure there is a need for some agents that support it and provide required tools. According to Ziya Gokalp, in the progress of society, for creation of new shared values from new formations, the basic requirement is sum of the society's values. It can be achieved on this basic ground that we can be called as alliance on ideals. Gokalp aims to turn direction to national values, to internalize the way of life and character of people and to integrate the new formations with this essence. The most functional material in the civilization to be established is particularly going to be oral literature works. Ziya Gokalp attributes important duties on oral literature works in creating new "social values", as well as in establishing "an international civilization".

Key Words

Ziya Gokalp, folk culture, evolutionary folklore, nationalism, social values

* Sinop Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Sinop/ Türkiye, songulcekc@sinop.edu.tr

Giriş

Türkiye’de folklor çalışmaları, tarihinin ilk evresi sayılabilecek 19. ve 20. yüzyıl başlarında; aydınların öncülüğünde, Türk millî kimliğini ayakta tutmak gayesi ile başlar. Dönemin siyasi, sosyal ve kültürel şartları içerisinde, özellikle Türkçülük akımı güç kazanmış ve hemen her tabakada yayılmıştır. Batıcılık, Osmanlılık, İslamcılık gibi ideolojilerin dönüşümü sonrası ülkeyi yaşadığı çıkmazdan kurtarabilecek fikir olarak Türkçülük görülmüştür. Avrupa’da uzun yıllardır var olan folklorun Türkçü aydınlar tarafından Türkiye’de de bir karşılığının bulunması gerektiği görüşü yerleşmiştir. Bu gerekliliğin temel nedeni folklorun Batı’da olduğu gibi millî bütünlük sağlamadaki birleştirici etkisidir.

Başta Ziya Gökalp olmak üzere Türkçülüğü savunan Rıza Tevfik Bölükbaşı, M. Fuat Köprülü gibi fikir adamları bir yandan ilk folklor çalışmalarını başlatmış, bir yandan da ulus kavramını Osmanlı toplumunun çekirdeğine özümsetmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda Türkçülük akımı folkloru şekillendirmiş, folklor ise bu akımın devamlılığını sağlamıştır. Her iki olgu karşılıklı olarak birbirini beslemiştir. İşte bu iki kaynak arasında ilişki kuran ilk araştırmacı, düşünür Ziya Gökalp’tir. Gökalp’in uzun yıllar devam ettirecek fikirlerinin nasıl bir karakter gösterdiğini ve folklor bilimine nasıl bir kimlik kazandırdığını görmek yazının ana amacıdır. Bugünün değişen koşullarında folklorun nasıl bir yer bulacağına geçmiş ve bugün arasında nasıl bir değişim yaşandığına dikkat çekmek yazının diğer bir amacıdır. Belirtilen amaçlar doğrultusunda sosyal evrim, evrimci halk bilimi görüşü, ulusal folklor yaklaşımı ve

halk bilimini derleme çalışmalarının bu çerçevedeki rolü üzerinde durulacaktır.

Ziya Gökalp’in Düşünce Sistemi ve Folklor Bakışı

Ziya Gökalp’in bilimsel bakış açısının oluşmasında iki temel kaynaktan söz edilebilir. Birincisi tüm dünyada etkili olmuş, Darwin tarafından biyolojik canlıların evrimi ve doğal seçim ilkesinin bir yansıması olan sosyo-kültürel evrim teorisidir. İkincisi ise kaynağını başta Almanya olmak üzere Orta Avrupa’dan alan ulusçuluk hareketidir. Fakat burada asıl üzerinde durulmak istenen konu, her iki yaklaşımın Ziya Gökalp’in bilimsel düşüncesinde nasıl bir evrimsel süreç yaşadığını, bu evrimsel sürecin Türk Folklor çalışmalarındaki yansımalarının neler olduğunu göstermektir. Yaşadığı dönemin de bir geçiş ve değişim dönemi olması onun sosyal ilerleme sağlamak amacına yönelmesinin başlıca nedenidir. Gökalp öncelikle sosyolog kimliğine bağlı olarak halk bilimine ve halka sosyal bir sistem olarak bakar. Halk yaşayışına ait her oluşumu, kurumu kendi içinde sistemli, uyumlu bir bütün olarak görür. Bu bütünlük korunduğu ve devam ettirilebildiği sürece ilerlemenin gerçekleşmesinin mümkün olduğu üzerinde durur. Daha sonraki süreçte toplumun uyumunu ve bütünlüğünü sağlayacak temel unsurun yeni bir mâşeri vicdan oluşturmaktan geçtiğini vurgular. Bu yeni mâşeri vicdanın oluşmasında etkin olan Türk ulusçuluğudur. Ulusların yalnız kendine özgü değer ve kurumlarını sağlamlaştırmasının ve bunları canlı tutmanın yeterli olmayacağını, ayrıca medeniyetlerin gelişme çizgisinde Türk kültürünün ve kimliğinin yer almasının zorunlulu-

ğunu görür. Başka bir deyişle kültürel ve sosyal ilerlemenin aşamaları halk kültürünü yeniden ortaya çıkarmak, Türk millî değerleri etrafında yeni oluşan değerlerle eskiye ait olanları birleştirmek ve son aşamada da uluslararası düzlemde kültürel değerlerin, inançların varlığını sürdürmesini sağlamaktır. Sözü edilen aşamalar bir yandan halk biliminin Türkiye’de kazandığı anlamı, bir yandan da yeni Türk devletinin sosyal ve siyasal alanda takip ettiği değişim ve gelişim çizgisini gösterir.

Ziya Gökalp’in sosyal evrimsel halk bilimi görüşünün şekillenmesinde ve dolayısıyla Gökalp’in sosyolojik folklorik alt yapısının oluşmasında etkili olan sosyal evrim teorisinin temel paradigmasını belirlemek yerinde olur.

Klasik organizmacı yaklaşıma göre, toplum organik bir bütündür ve toplumdaki değişme bir hat üzerinde gerçekleşir. Toplum yaşayan bir organizmadır ve organizmalar nasıl değişirse toplumlar da aynı değişimi gösterir. Sosyal dinamikte esas olan unsur ilerlemedir. Başka bir deyişle sosyal dinamik, toplumun evrimi ve gelişmesiyle aynı anlama gelen sosyal bir ilerlemeyi kapsar. Benzer görüşleri İngiliz sosyolog Herbert Spencer da ortaya koyar. Bireysel organizmaların gelişmesiyle sosyal organizmalar da gelişir. Aynı zamanda bu gelişme toplumun kompleks bir yapıya dönüşümünü de getirir. Hem bireysel hem de sosyal yapıdaki farklılaşma, fonksiyonların da farklılaşmasına neden olur. Spencer, evrimleşme sürecinde toplumun hem kendi içinde hem de dış çevreyle bir uyuma yöneldiğini söyler. Ona göre biyolojik bir varlığın ayakta kalması için nasıl güçlü olması gerek-

liyse toplumların da kendi varlıklarını koruyabilmesi için gereken tüm vasıtalara sahip olması gerekir. Yine klasik organizmacılar arasında yer alan Emile Durkheim, toplumu organik bir bütün olarak görür. Sınıflamasını mekanik ve organik dayanışmalılar olarak ayırır. İlkel toplumlarda mekanik yani kolektif vicdana dayanan iş bölümü, sanayi toplumları gibi karmaşık yapıli toplumlarda ise organik dayanışma, yani iş bölümünde uzmanlaşmaya dayalı bir dayanışma vardır. Sosyal evrim, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru gerçekleşen bir dönüşüm sürecidir (Burcu, 1998: 177-178).

Evrimci yaklaşımda olduğu gibi toplumlar canlı organizmalara benzer ve farklı toplulukların fertlerin değişen ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde şekillenir, kompleksleşir. Bu kompleks yapı içinde dahi onu ayakta tutan gerekli teçhizatı sağlayan bazı amillere ihtiyaç vardır. Ziya Gökalp’e göre toplumun ilerlemesinde, yeni oluşumlardan yeni değer ortaklıklarının yaratılmasında temel ihtiyaç halkın değerler bütünüdür. Mefkûre, ideal birliği olarak da adlandırabileceğimiz bu temel zemin üzerinde ilerleme sağlanabilir. Ulusal değerlere yönelmeyi, halkın yaşayışını ve karakterini özümsemeyi, yeni oluşumlarla bu özü birleştirip bir sentez oluşturmayı amaçlar. Türk halkının basit cemiyet hayatından karmaşık ve yeni bir cemiyet hayatı bu yolla gerçekleşebilir.

Evrimci teori sosyoloji alanında olduğu gibi halk bilimi alanında da karşılık bulmuştur. Evrimsel halk bilimi teorisi olarak bilinen bu yaklaşım halk bilimcilerin yine Darwin’in evrimci görüşlerinden yola çıkarak oluşturdukları yaklaşımdır. Jacob Grimm

tarafından Alman folklorunun tarih öncesi kalıntılarına yönelmesi ve sonrasında Darwin'in "*Türlerin Kökeni*" adlı çalışmasıyla evrim teorisi bilimsel düşünceye girer. Medeni paganlar yerine ilkel vahşilere yönelme bu yaklaşımın başlangıç noktasıdır (Dorson, 2006: 19). Darwin'in izinde olan folklorcular, tarih öncesi insanlığı yeniden kurmak amacıyla, vahşilerin gelenekleri ve köylüler arasındaki eski pratikleri araştırmaya yöneldiler (Dorson, 1959: 1).

Tarih öncesi bulgular ile halk bilimsel verilerin karşılıklı etkileşimleri içerisinde köken kavramının yerini kültürel aşamalar almıştır. Bu da kültürel gelişme kavramının ve folklorun kaynağının ve onun değişik kültürel dönemlerdeki halini açıklamaya yönelik farklı görüşlerin ortaya konmasını sağlaması bakımından önemlidir. Edward Tylor'a göre bütün toplumların hayat tarzı gelenekleri ile dinî ve edebî kavramları arasında benzerlikler bulunur. Bunun nedeni insan tabiatının, zihninin ve düşüncesinin temeli ile insanlık kültürünün geçirdiği gelişme yollarının benzerliğidir (Çobanoğlu, 2002: 147). Gelişme kuramı olarak da adlandırabileceğimiz bu yaklaşıma göre, insanların yarattıkları kültür ve medeniyetler düz bir çizgi üzerinde, basitten karmaşığa doğru ilerlerler; bu ilerlemede bazı toplulukların geri kalmasının nedeni sahip oldukları çevre vb. unsurlarla ilgilidir. Bu tip geri kalmış topluluklar ihtiyaç duyduklarında zaman içinde ileri toplulukların sahip olduğu yaratmaları ortaya koyabilirler (Oğuz, 2004: 86).

Kuramın öncüleri arasında yer alan Edward Tylor, A. Lang, J. Frazer gibi evrimciler göre, uygar toplumların geçmişten kalan, yaşayan kalıntı-

ları folkloru oluşturur. Çeşitli kültür- lere ait malzemeler karşılaştırılarak ele alınır. Fakat bunların sonucu yüzeysel, ucu açık genellemelerden ibaret kalır. Bunun yerini bir tek kültür üzerine yoğunlaşarak derinlemesine yapılan çalışmalar alır. Kuramsal olarak da evrimsel bir şematik taslağın tek sesli yaklaşımının yerini daha çoğulcu bir yaklaşım olan her milletin kendi tarihi ve kültürel değerlerini ele alan açık uçlu bir dünya görüşüne dair paradigmalara ileri sürülür. Bu önermeyi benimseyen bu anlayış üzerine yapılan ulusçu halk bilimcileri 20. yüzyıl boyunca yaşadıkları toprakların gelenekleri içinde kendi insanların kişiliklerini araştırmışlardır (Çobanoğlu, 2002: 182).

Kültürel evrim teorisi Ziya Gökalp'in bilimsel yaklaşımında ve düşüncelerinde etkilidir. Ziya Gökalp'e göre toplumların her birinin kendine ait "mâşeri vicdanları", yani ortak duygu, değer ve inançları bulunur. Toplumlar, farklı cemiyetlerle karşılaştıklarında tek bir mâşeri vicdan etrafında birleşmelidirler. Türklerin farklı cemiyetlerle kaynaşması sonucunda tam bir mâşeri kaynaşma Anadolu Türkleri arasında görülür; çünkü Anadolu Türkleri arasında boy, il gibi zümreleşme yoktur. Mâşeri vicdanların izdivacından büsbütün yeni bir mâşeri vicdan doğar. Bu yeni vicdanda yeni mefkûreler, yeni değerler vardır. Türklerde böyle yeni bir mâşeri vicdanın ve yeni bir cemiyetin doğma ihtimalini anlamak için dil, kültür ve edebiyatına dönmek gerekir. Gökalp'e göre henüz böyle bir yeni mâşeri vicdan oluşmamıştır. Havas ve avam arasında dil, edebiyat, musiki ve karakter bakımından ortaya çıkan farklara dikkat çektikten sonra, ortak

bir mefkûreye sahip olabilmek için havas zümresinin halka doğru gitmesi halk lisanını ve vezinlerini halk ruhunu ve duygularını kendisiyle özümseyerek halklaşması gerektiğini belirtir. Ancak bu yolla yeni bir mâşeri vicdan oluşabilir. Halk arasında var olan kültürel, sosyal, mezhebi ayrılıklar ortak bir zeminde buluşturulduğunda tekâmül hamlesi doğar. Bunun sonrasında ise sosyal ilerleme mümkün olur (Gökalp, 1922: 1-5).

Ziya Gökalp'e göre Türkler hakkında yapılacak ilmi çalışmalardan ilmi sonuçlar çıkarmak için öncelikle muhtelif zamanlarda ne gibi medeniyet dairelerinden geçildiğine daha sonra Ziya Gökalp'in fikirlerinde temel teşkil eden Türk kavminin hangi medeniyet dairesine ait olduğunu (iptidai, imami, teşrii) görmek gerekir. Bunları yapmak için kullanılacak kaynaklar tarih, kavmiyyat ve ihsaniyata ait vesikalardır. Bu vesikaların hangi zümreye hangi zamana ve muhite ait olduğunu çıkarmak gerekir. Bunların tespitinden sonra Türklüğü hangi istikamete yürütmek ve hangi vasıtaları kullanmak gerektiği belirlenebilir (Gökalp, 1977: 16).

Halk arasında yaşayan ürünlerin tespitiyle bunların hangi gruplara topluluklara ait oldukları açığa çıkarılabilir. Böylece medeniyetin hangi evresinde yer aldığı görülebilir. Bu evre belirlendikten sonra nasıl bir halkiyat yaratılabileceği konusu ortaya çıkar. Bunun karşılığı da mefkûre birliğine bağlı bir halkiyattır. Ziya Gökalp için mefkûre bilim adamının en güçlü dayanağıdır. Gökalp, toplumsal gerçekleri evrim ve değişme ilkelerine göre açıklayan batılı düşünörlere yakındır. Alfred Fouillée'nin evrimci görüşleri Gökalp'te de görülür. Fouillée, tinsel-

cilik (spiritualisme) görüşünde olup ölkü (ideal) taşımayan düşünceleri benimsemez. Gökalp içinde maneviyat ve ölkü toplumsal problemleri çözebilir. Mefkûresiz bilim adamı olunamaz. Halk bilimine yönelik çalışmalarında ve yöntemlerinde aynı görüş hâkimdir. Halk ve havas ayırımının sonlanmasında esas alınacak olan mefkûre birliğidir (Uyguner, 1992: 30). Halk içindeki zümreleşme mefkûre birliği ile yok olur. Bu şekilde oluşturduğu şablon ile yeni bir cemiyet yapısının temellerini atar. Geçmişten gelen değerlerle yeni eklenenleri örtüştürüp bir senteze ulaşmayı amaçlar. Bunlar arasındaki kaynaşma ve uyum ilerlemeyi getirecektir.

Ziya Gökalp'in fikirlerinin ve çalışma yönteminin oluşmasında ikinci yaklaşım ulusallaşma ve bunun halk bilimindeki tezahürleridir. Evrimci yaklaşımda farklı olarak ulusçu yaklaşımlarda, toplumların ortak birleştirici ögesi olarak manevi değerleri esas alması dikkat çekicidir. 19. yüzyılda tüm dünyayı etkilemiş olan romantizm akımı ve ulusal değerlere dönüş gayesi Ziya Gökalp'in fikirlerinde etkin olan ikinci kaynaktır. Alman halk anlatılarının tespit edilmesinde öncü olan J. G. Von Herder'in görüşleri ile Gökalp arasında bu bakımdan paralellik görülür. Herder'e göre Alman ulusunun gelişimi ve ayakta kalması için millileşmesi bunun için de halk kültürünün zengin bir kaynak olarak kullanılması gerekmektedir (Çobanoğlu, 2002: 186). Herder ve Gökalp'in düşünce sisteminde merkez olan ortak ruh ve mefkûre birliği anlayışı dikkat çekicidir. Her ikisi de folklor alanına yönelik çalışmalarını bu iki kavram üzerine kurmuşlardır. Onun Herder'den ayrılan yanı folklor ürünlerini geçirmiş ol-

dukaları medeniyet daireleri üzerinden değerlendirmektir. Gökalp, yukarıda belirtildiği gibi, medeniyetler arası birleşme ve uyumdan doğan yeni değerlerin oluşmasında folklorun önemi üzerinde durur. *Türkçülüğün Esasları* adlı çalışmasında “hars” ve “tezhip” üzerine söyledikleri dikkat çekicidir. Ona göre hars millî kültürü karşılarken tezhip, milletlerarasılığı içeren bir kavramdır (Gökalp, 1990: 104-107).

Tezhibin esasları iyi bir terbiye almış olmak, akli ilimleri, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, dini samimi bir aşk ile sevmektir. Hars ise halkın gelenekleri, yapageldiği şeyler, örfler, sözlü ve yazılı edebiyatı, dil, din, ahlak, ekonomi ve estetik ürünlerden oluşur; millî kültürü karşılar. Gökalp'e göre milletlerarasılık, hususî medeniyete mensup milletlerin bütünü gibi düşünülmelidir. Bir cemiyetin millî kültürünün olması onun milletlerarası olmasına engel değildir. Milletlerarasılık, bütün milleti kapsayan ortak bir medeniyet, hem de her millete has millî kültürlerden oluşan bir kültürler koleksiyonudur. Milletler yalnız millî kültüre ait eserlerle yetinmemeli, bunun dışında milletlerarası kültürlerin ürünlerine de değer verip onlardan zevk almalıdır. Gökalp'in folklorla yönelik çalışmaları arasında masalların yeniden düzenlenmesi, Dede Korkut hikâyelerinin bireysel üslupla yeniden kaleme alınması görülür. Geleneksel motiflerin yanı sıra bireysel yaratımının sonucu ortaya çıkan ve öğretici nitelik taşıyan çalışmalarının gayesi yeni oluşacak medeniyetin temellerinin atılmasıdır. Başka bir deyişle Gökalp, halk edebiyatı ve folklor ürünlerine bir takım yeni kavram ve değerler ekleyerek onları yeniden yazar. Amacı, farklı medeniyet dairelerinden süzü-

lüp gelen sözlü anlatıların öğreticilik unsuruyla yeniden biçimlendirilerek ortak ideal birliğin sağlanmasıdır. Yalnızca romantik bir yaklaşımla yeniden yazmak değil, halk yaşayışının her alanına dair bilgilendirici, fayda sağlayıcı bir düşüncenin sonucudur. Her ne kadar bugünün folklor yaklaşımları içerisinde anlatıların dil, anlatım ve biçim özelliklerinin bozulması kabul edilir görünmese de Gökalp'in sosyal ve kültürel ilerlemede gerekli gördüğü bir olgudur. Bu anlamda onun yaptığı çalışmalara iki ayrı koldan bakmak gerekir. Birincisi “Başlangıç- I Masallar” adlı yazısında orijinal, geleneksel masalların nasıl tespit edileceğine dair görüşleri, ikincisi ise metinleri yeni bir biçim ve üslupla yeniden kaleme almasıdır. Bunların ilki bugünün derleme ve çalışmalarında da aynı biçimde kullanılmaktadır. Yazısında belirttiği gibi masallar derlenirken masalların ocaktan yetişen özellikle kadınlardan kendine ait tabirleriyle birlikte alınmalıdır. Ağızdan çıkan sözlerin her birinin bir değeri olduğundan, hiçbir değişiklik yapmadan aktarılmalıdır. Masallar eski karakteri, eski mefkûreyi sağlayan eserlerdir. Anlatan kişinin adı soyadı nerde yaşadığı, hangi sosyal çevrede yaşadığı gibi kişiye ait bilgilerin de kaydedilmesi gerekir. Bu sayede elde edilen masaların hangi topluluğa ait olduğu ortaya çıkarılır (Gökalp, 1982: 267-270).

“Tandırname” adlı yazısında halk medeniyetinin ilkel devirlerindeki bir takım inançların bugün yaşayanlarının tespitiyle Türk esatirinin bir araya getirilebileceğini belirtir (Gökalp, 1922: 8). Bu bakımdan evrimci görüşün ileri sürdüğü gibi, hatta F. Boas'ın özellikle üzerinde durduğu gibi büyüsel ve ayinsel uygulamaların mitik il-

kellerden uygarlara geçmiş kalıntılar olduğunu ileri sürer. Türk mitolojisi, Türk töresi, Türk medeniyet tarihi alanlarındaki çalışmaları, köken olarak mitlerle ilgili görüşlerini verir. Yeni Mecmua dergisindeki yazıları, Millî Tettebular Mecmuası ve Şair dergisindeki makaleleri Türk mitolojisinin unsurları hakkında açıklamalı bilgiler verir.

Gösterdiği bu yöntem bütün diğer folklor ürünlerine uygulanabilir. Gökalp bu bilgileri verirken bir taraftan da ilk defa derlemelerin hangi usulle yapılacağına dair bir yöntem de belirtir. Gökalp'ten bugüne yapılan bilimsel derleme çalışmalarının hemen hepsinde bu yöntem kullanılır.

İkinci çalışma yöntemi olarak değerlendirdiğimiz, eseri yazıya geçirirken sanatkârane üslupla yeniden yazmak meselesi, onun yönlendirici, soyo-kültürel ilerlemenin yolunu açıcı çabası ile açıklanabilir. “Nasreddin Hoca Hikâyeleri” adlı çalışmasında Türk halk hikâyelerinin bir halk sanatkârı tarafından yazılması gerektiğini vurgular. Ona göre Dede Korkut, Yunus Emre, Dertli, Karacaoğlan, Gevheri'ye ait halk klasiği sayılan eserlerin tezhip edilmesi gerekir. Sadece bunları tespit etmekle yetinilmemeli, bunlar üslup sahibi sanatkarlar tarafından yazıya geçirilerek halk klasikleri arasına girmeliler (Avşar, 1972:15-16). Eserlerin yazıya geçirilirken anlatıların kendine has niteliklerinin korunmasından ziyade klasik eserlerin, Türk halk edebiyatının kaybolmak üzere olan kısmının, korunmasına, tanıtılmasına ve eğitim, ahlak, aile, ulusal değerler toplumu ayakta tutan temel konuların yeni bir mâşeri vicdan oluşturacak biçimde metinlere yerleştirilmesi amacına

hizmet eder. Gökalp halk anlatılarının fonksiyonelliğini fark etmiş ve onları bu yönleri ile de kullanmak istemiştir. W. Bascom'un belirttiği folklorun işlevlerinden biri olan kültürün onaylanması ritüellerin ve kurumların onaylanması, sosyal yapıya pratik bir rehber gibi hizmet etmesi işlevini gören Ziya Gökalp'in folklor metinleri bu yönleriyle değerlendirdiğini göstermektedir (Bascom, 2005: 140). Bir masal, efsane, mit, destan vb. anlatıların halka ait değer ve kuralları içerisinde taşır. İşte bunların ön plana çıkarılıp yaşatılması; gençlere, çocuklara kazandırılması gerekir. Bu amaca uygun olarak halk kaynağından gelen anlatıların şekil, üslup ve motiflerini kullanarak manzum masallar, didaktik şiirler kaleme alır. Derlediği halk kültürü ve edebiyatı ürünlerinin halk yararına sunulabilmesi için bunların “üslup sahibi” sanatkârlar tarafından yeniden yazılması gerektiğini ileri sürer. Bu bakımdan sözü edilen kuramın öncülerinden Grimm Kardeşler gibi “metni tamir etme” yoluna gitmiştir. Çünkü Gökalp'e göre Türk töre ve ahlakının sağlam biçimde oluşturulması için edebi ve folklorik anlatıların vatan, aile, çocuk, hürriyet gibi temalarla zenginleştirilmesi gerekir. Böylelikle bireysel konu ve durumlar sosyal hayat zeminine çekilebilir. Ziya Gökalp, folklor ürünlerine pragmatik açıdan yaklaşmış, onların Türk milleti için fayda sağlayan kısımlarını seçerek yazıya geçirme yoluna gitmiştir.¹ Bu eserlerinde akıllı, cesur, güçlü, vatanını milletini seven kültürüne sahip çıkan gelişmiş medeniyetleri benimsemiş kahramanlara duyulan ihtiyacı dile getirir (Atnur, 2002:39).

Ziya Gökalp'in halk bilimine bir diğer katkısı folklorun kadrosunu be-

lirlemiş olmasıdır. Folkloru ilk olarak tanıtan yazısında ayrıca folklorun/halkiyatın hangi ana kollardan oluştuğunu da belirtir. Bu sınıflama bugün için oldukça sınırlı ve genelse de dönemi için ileri bir bakış açısının ürünüdür. Yaptığı sınıflama toplumsal organizasyonun parçalarını gösterir niteliktedir. Bunlar arasındaki organik uyum ve dayanışma bütünsel olarak halk kültürünün sağlam bir zeminde devam ettirilmesini sağlar. Ziya Gökalp halkiyatı (folkloru) sekiz kısma ayırır. Bunlar; “halk teşkilatı, halk felsefesi, halk ahlakiyatı, halk hukukiyatı, halk bediiyatı, halk lisaniyatı, halk iktisadiyatı, halk kavmiyatı”dır (Gökalp, 1913: 107). Halk biliminin hangi ana başlıklar etrafında çalışma yapacağını gösteren bu sınıflama, derleme faaliyetlerinin hangi kollarda yürütüleceğine dair de yol göstericidir.

Gökalp'ten sonra en kapsamlı sınıflamayı Türk Halk Bilgisi Derneği gerçekleştirir. Arnold Van Gennep'ten “Folklor” adıyla çevrilen yazı esas alınarak, yapılacak derleme çalışmalarında kullanılmak üzere halk bilimi kadroları belirlenir (Gennep, 1939). Bugünün detaylı sınıflamalarında etkin olan husus, daha önce Gökalp'in üzerinde durduğu gibi kompleksleşen, karmaşıklaşan cemiyet yaşamının her alanına ait tespitlerde bulunulması gerekliliğidir. Halk yaşamının her alanını, köy, kasaba ve kentli yaşam biçimlerini ve folklorunu içine alan ayrıntılı sınıflamalardan biri, Sedat Veyis Örnek'e ait olup bugün yaygınlıkla kullanılmaktadır (Örnek, 2000: 17-20).²

Ziya Gökalp'in halk biliminin yöntemine ve içeriğine dair yapmış olduğu çalışmalar bir cemiyetin içinde yaşayan her türlü kurum değer ve sistemi incelemeye ve hakkında sonuçlar

çıkarmaya yöneliktir. Kısacası halk kültürü, hukuku, ekonomisi, sanatı gibi halk medeniyetini oluşturan tüm alanlara ait değerleri tespit etmek ve değerlendirmek, bunun sonucunda ulusal değerler ekseninden kopmadan uluslararası zeminde durulan konunun farkında olmak gerekir. Uluslararası zeminde medeniyetlerin kendilerine has niteliklerinin yanı sıra onların farklılıklarını da görmek gerekir. Bugünün küreselleşen dünya koşullarında her ulusun kendi kimliğini koruması tanıtması ve diğer kültür ve medeniyetlerin arasında kendine bir yer edinmesi çoğulcu bir bakış açısının sonucudur. Aynı bakış açısı ve buna bağlı izlenen yöntem Ziya Gökalp'te hemen hemen yüz yıl önce görülür. Bugünün folklor çalışmalarında önemli bir yer tutan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması çalışmaları; küreselleşmenin yarattığı tek tipleşme, geleneksel kültürlerin unutulması, kültür sanayine egemen olan ülkelerin başka ülkelerin kültürlerine yaşama imkânı tanımaması, kültürel çeşitliliğin yok olmaya başlaması gibi tehlikeler karşısında koruyucu kalkan görevi üstlenmiştir (Oguz, 2009: 5-6). Bu noktada SOKÜM sözleşmesi ile Türk kültürü oldukça güçlü ve özgün nitelikleriyle uluslararası alanda varlığını sürdürmek için yeni bir kanal bulmuştur. Gökalp'in karmaşıklaşan cemiyet yapısı içinde Türk milletini ayakta tutacak özgün niteliklerini ortaya koyacak unsurun halk kültürü olduğuna yönelik görüşü geçerliliğini korumaya devam etmektedir. SOKÜM'ün belirlediği halk bilimi kadroları ile Ziya Gökalp'in belirlediği halk bilimi kadroları arasında fikrî zemin bakımından birliktelik olduğu görülür.

Sonuç

Türkiye’de halk biliminin kurucusu, öncüsü olarak kabul edilen Ziya Gökalp’in alanla ilgili yaklaşım ve metodlarını oluştururken temel aldığı paradigmaları görmek, bugünün halk bilimi çalışmaları açısından önemini korumaya devam eder. 20. yüzyıl başında tüm dünyada etkili olan sosyo-kültürel evrim görüşü ve uluslaşma hareketleri Ziya Gökalp’in yeni devletin kurulmasında ve yaşanan buhranlı dönemden kurtulmakta çare olarak görülür.

Evrimci görüşe göre insanlık bastsitten karmaşığa doğru giden bir çizgi üzerinde gelişim gösterir. Bu nedenle dünya üzerindeki medeniyetlerin gelişim düzeyleri birbirinden farklıdır. Farklı medeniyet daireleriyle ya da başka dış etkenlerle karşılaşıldıkça toplum, fertlerinin değişen ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde şekillenir, çeşitlenir. Ortaya çıkan kompleks yapıdan ilerleme sağlayacak bir güç doğabilmesi için halk ruhunun özüm-senmesi gerekir. Gökalp’in sosyolojik yaklaşımının temelinde de bu görüşler bulunur. Halk arasında yaşayan ürünlerin tespitiyle bunların hangi gruplara topluluklara ait oldukları açığa çıkabilir. Böylece milletin, medeniyetin hangi evresinde yer aldığı görülebilir. Bu noktada halk bilimimin özellikle sözlü edebiyat ürünlerinin tespiti önem taşır. Ulusçuluk akımıyla birleşen bu görüşler Gökalp’in hem halkın toplumsal değişme ve ilerlemedeki rolünü hem de ulusal kimliği oluşturma ve yaşatmadaki etkisini ortaya koyar.

Ona göre Eski Türk toplulukları geçmişten bugüne farklı medeniyet daireleri ile karşılaşma sürecinde kendi ulusal kimliğine özgü bilgi ve değerleri işlenmiş kültür unsurları

ile yani, dünya genelinde kabul görmüş sanat, edebiyat, ahlak değerleriyle özümsemedikçe terakki gerçekleşemez. Gökalp’e göre ulusların kendi içinde, yalnız kendi kültürel değerlerine bağlı olarak yaşaması ilerlemede yeterli olamaz. Bu nedenle halk bilimini ve ona ait konuları yeniden halk arasında canlandırmayı amaçlar. Bir yandan geçmişin kültürel zenginliklerini taşıyan eserleri, olduğu gibi kayda geçirme çalışmaları yapar bir yandan da işlenmiş halk kültürü unsurları olarak kabul edebilecek, halk kaynağından gelen motifleri, üslup ve biçim özellikleri üzerine didaktik, bireysel eserler yazar. Bu şekilde yerel değerlerden ulusal değerlere, ulusal değerlerden uluslararası değerlere ulaşmaya imkân sağlanabilecektir. Bu ilerleme çizgisinin her aşamasında varlığını koruyan ortak ideal birliği (mefkure) halkı bir arada tutan merkezi güç olarak görülür.

Ziya Gökalp’ten sonraki folklor çalışmalarına genel olarak bakıldığında uzunca bir dönem onun belirlediği çizginin ötesine geçilmediği görülür. Özellikle halk bilimi ürünlerinin tespitine yönelik çalışmalar Gökalp’in belirlediği ölçütlerin dışına çıkmamıştır. Hatta yapılan çalışmaların yalnızca derlemelerden ibaret olduğu görülür. Tespit edilen malzemenin inceleme ve değerlendirmeden yoksun olması, yöntem bakımından Gökalp’in bir adım gerisinde kaldığı söylenebilir. Ancak 1940’lı yıllardan itibaren üniversiteler tarafından yönlendirilen folklor çalışmaları yöntem ve kuramlar zenginleşmiş, alana dair akademik gelişme sağlanmaya başlamıştır.

Halk biliminin zaman içinde ne yöne evrildiğini, başlangıç noktasında folkloru ayakta tutan Türk ulusçuluğu

fikrinin yenedünya koşullarında aldığı görüntüyü anlamak açısından geçmişin olay ve olguların hafızada tutmak gereklidir. Bugün, folklor çalışmalarını yürüten devlet kurumlarının sayıca azalması ve özel derneklerin bu görevi üstlenmesi dikkat çekici bir husustur. Üniversiteler dışında, halk bilimi çalışmalarının yeniden şahısların ve bireysel organizasyonların idaresine geçmesi geçmişteki ulusçu yaklaşımın küreselleşme olgusu içinde yeni bir anlam kazandığını göstermektedir. Yeni dünya koşullarının getirdiği olumsuzluklardan biri olan kültürel çeşitliliğin kaybolması tehlikesi geçen yüzyılın başındaki Türk milliyetçiliği anlayışına yeni bir bakış açısı kazandırmış görünmektedir. Yalnızca Türk kültürünün ve folklorunun kendi iç dinamikleri çerçevesinde ele alınmasıyla yetinilmemekte ayrıca yaşayan folklorik değer, kavram ve oluşumların uluslararası alanda kendine yer bulması çabası sürdürülmektedir. Kültürel değişim ve gelişimin karmaşıklaşan yapısı içinde Gökalp'in de vurguladığı gibi Türk halkına özgü niteliklerin yeni işlevlerle halk geneline yayılması aynı zamanda farklı medeniyetlerin kendine has niteliklerinden haberdar olmak insanlığın ve medeniyetlerin gelişme çizgisinde başlıca koşuldur.

NOTLAR

- 1 Ziya Gökalp'in kaleme aldığı destanlar, şiirler, manzum masallar için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, Şiirler ve Halk Masalları - Ziya Gökalp Külliyyatı-1, Ankara 1989. Rıza Filizok, Şiirimizde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Notlar, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir,1991.
- 2 Halk bilimini kadroları ile ilgili çalışmalar için bkz. Metin Karadağ- Azat Kaya; Halk Bilimine Giriş, Akademi Dergisi Yayını, 1995.

KAYNAKLAR

- Atnur, Gülhan. "Ziya Gökalp ve Abdullah Tukay'ın Folklorla İlgili Çalışmaları". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 32, Güz 2011, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 125-152.
- Avşar, A. Hayati. *Halk Klasikleri-1 Nasreddin Hocanın Latifeleri*, Ziya Gökalp, 1876-1924, Diyarbakır: Anadolu Matbaası, 1972, s.15-16.
- Bascom, William. "Folklorun Dört İşlevi". Çev. Ferya Çalış. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s.125-152.
- Burcu, Esra. "Evrimsel Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyojoloji" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 15, Sayı: 2 s. 177-178, Ankara, 1998.
- Çobanoğlu, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Dorson, Richard M. *American Folklore*. The University of Chicago Press, London, 1959.
- Gennep, Arnold Von. *Folklor*. Çev. Pertev Naili Boratav, Ankara, 1939.
- Oğuz, M. Öcal-vd. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık, 1998.
- Oğuz, M. Öcal. *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2009.
- Örnek, S. Veyis. *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Uyguner, Muzaffer. *Ziya Gökalp Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Ziya Gökalp. *Makaleler-III*. Haz. M. Orhan Durusoy, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- _____. "Halk Medeniyeti-I Başlangıç", *Halka Doğru*. 23 Temmuz, Sayı 14, 1913, s. 107.
- _____. "Usullere Dair-Tandırname", *Küçük Mecmua*. Sayı 23, 1922, s.8.
- _____. *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1990, s. 105- 107.
- _____. *Makaleler-VII*. Haz. Abdulhaluk Çay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 223-225.